

А.Т. Камза¹

¹*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

КЕЙІНГІ СТАЛИНИЗМ ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЛІК ӨКІЛДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы «кейінгі сталинизм» кезеңіндегі билік өкілдерінің қызметі қарастырылады, өйткені, зерттеліп отырған кезеңде қазақ билік өкілдерінің республиканың әлеуметтік-мәдени өміріне елеулі ықпал етті деген ұстанымнан шықты. Зерттеу 1944-1953 жылдар аралығын қамтиды, ол қазақ билік органдарының қарым-қатынасындағы нормалардың, тәртіптердің, ережелердің қалыптасу және даму процесін нақтылау, бақылау жүйесінің қалыптасуы мен дамуы үшін ең маңызды кезең болып табылады.

Сонымен бірге, автор ХХ ғасырдың ортасындағы республиканың әлеуметтік-мәдени жағдайының ерекшелігін анықтай отырып, соғыстан кейінгі бірінші он жылдықта қазақ шығармашылық зиялылары мен Қазақстан билік мемлекеттік-партиялық құрылымдарының өзара қарым-қатынастарының динамикасына жан-жақты зерттеу жүргізеді.

Түйін сөздер: «кейінгі сталинизм», билік, интеллигенция, құқық, құқықтық мәртебе, билік өкілдері, әлеуметтік-мәдени жағдай, мұрағат қорлары.

Камза А.Т. ¹

¹*ҚазНУ имени Аль-Фараби*

ПРАВОВОЙ СТАТУС ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВЛАСТИ В КАЗАХСТАНЕ ПРИ ПОЗДНЕМ СТАЛИНИЗМЕ

Аннотация

В статье рассматривается деятельность представителей власти в период «позднего сталинизма» в Казахстане, так как в исследуемый период казахи исходили из позиции, что представители власти оказали существенное влияние на социокультурную жизнь республики. Исследование охватывает период 1944-1953 гг., что является важнейшим этапом для уточнения процесса формирования и развития норм, порядков, правил в отношениях органов казахской власти, формирования и развития системы контроля.

Вместе с тем, автор проводит всестороннее исследование динамики взаимоотношений казахской творческой интеллигенции и государственно-партийных структур власти Казахстана в первое десятилетие послевоенного периода, определяя специфику социокультурного состояния республики в середине ХХ века.

Ключевые слова: «поздний сталинизм», власть, интеллигенция, право, правовой статус, представители власти, социокультурная обстановка, архивные фонды.

А.Т. Камза¹

¹*Al-Farabi Kazakh National University*

LEGAL STATUS OF GOVERNMENT REPRESENTATIVES IN KAZAKHSTAN UNDER LATE STALINISM

Abstract

The great changes that have taken place in all spheres of public life of our country over the years of sovereignty force us to return to the study of the history of the past of the Soviet era, the achievements and shortcomings of the past. It is obvious that without studying the phenomena and processes of previous historical periods, it is impossible to correctly assess the causes of many events taking place at the present time. Open archival funds have allowed historians to consider many historical issues more closely. Researchers are interested in the issues of history, culture, education, relations with the authorities and the intelligentsia.

In this regard, the article analyzes the policy of the regional bodies of the CPSU (b) – CPSU in relation to the authorities and intellectuals of Kazakhstan in 1946-1953, the legal status, the status of government representatives.

Keywords: "late Stalinism", government, intelligentsia, law, legal status, government representatives, socio-cultural environment, archival funds.

Кіріспе. Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалардың ұзаққа созылған процесі еліміздің зерттеуші ғалымдарын ғана емес, барша азаматтарының кеңестік тарих кезеңіне деген қызығушылығын ояты. Егер бұрын кеңестік өткенге деген ностальгиялық көңіл-күй аға буынға тән болса, қазіргі уақытта олар қоғамның барлық салаларында, соның ішінде жастарда да көрінеді. Әр түрлі деңгейдегі билік құрылымдарында белгілі бір мәселелерді шешудің кеңестік тәжірибесіне жүгіну байқалады. Елде кеңестік тарих кезеңінің рухани мұрасына негізделген саяси ағымдар бар. Алайда, көбінесе қоғамдық сана кеңестік кезең туралы үстірт идеяларға, оның жеңілдетілген түсіндірмелеріне негізделген. Осыған байланысты кеңес кезеңінің тарихы мен мәдениетін ғылыми жариялау қажеттілігі өте өзекті болып табылады. Бірінші орындардың біріндегі өзекті мәселелердің бірі – зиялы қауым мен билік арасындағы қарым-қатынас мәселесі. Саяси және интеллигентиялық элита қатынастарының кеңестік тәжірибесін ашу елдегі әлеуметтік-мәдени жағдайды дәл түсінуге, саясаттағы өзгерістер динамикасының нюанстарын анықтауға және сол арқылы кеңестік жүйенің табиғаты мен эволюциясын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Біріншіден, бұл мәселе осы уақытқа дейін жүйелі ғылыми талдаудың тақырыбы болған жоқ. Сонымен бірге, оны зерттеу Қазақстанның осы кезеңдегі тарихын, қоғамдық-саяси процестерді, партиялық-мемлекеттік органдардың зиялы қауымға қатысты саясатын түсіну үшін өте маңызды. Мұның бәрі терең және жан-жақты талдау жүргізудің шұғыл қажеттілігін тудырады.

Екіншіден, ұсынылған зерттеу алғаш рет 1946-1953 жылдары идеологиялық іс-шаралар Орталық партия-мемлекеттік органдардың зиялы қауымға, мәдениет мекемелеріне, жоғары білімге қатысты шешімдерін жергілікті жерлерде іске асырудың ерекшеліктері мен тетіктерін қадағалауға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, «кейінгі Сталинизм» және соғыстан кейінгі жылдардағы БКП(б) – КОКП және билік өкілдерінің өзара қарым-қатынастарының динамикасы туралы мәселе өте өзекті болып қала береді. Партия органдарының зиялыларына әсер ету механизмдері қандай болды? Қазақстан зиялылары осы тарихи кезеңдерде биліктің идеологиялық іс-шараларын қаншалықты белсенді қолдады? Келіспеушіліктің ашық көрінісі болды ма? Бұл сұрақтар ғалымдарды ғана емес, жұртшылықты да көптен бері толғандырып келеді.

Негізгі бөлім. КСРО көпұлтты және бір текті мемлекет болды, оның ерекшеліктерін түсіну үшін ұлттық аймақтар мысалында ұлттық мәселелерді шешу тәжірибесіне жүгіну маңызды.

Қазақстан халқы бұрын өз мемлекеттілігіне ие болған және оны әлеуметтік жадында сақтап қалған санаулы халықтардың бірі болды. Сондықтан Қазақстан орталық үкіметтің ұлттық-саяси шешімдерін сынау үшін өзіндік полигон болды: республика алғашқылардың бірі болып «саясат пен мәдениет саласында демонстрациялық тазартулар» жүргізді [1].

Бұл кезеңді біз төрт кезеңге бөлеміз: 1944-1953, 1953-1956, 1956-1960, 1960-1965 жж. бірінші кезең қазақ шығармашылық зиялыларының күшті идеологиялық қысымымен сипатталады; орталық органдардың бастамасымен Ш.Жұмабаевты 1946 жылы республика партия ұйымының басшысы етіп тағайындау елдегі басқару бағытының өзгеруін білдірді: Екінші дүниежүзілік соғысы жылдарында жіберілген идеологиялық жеңілдіктердің салдары БКП(б) ОК-нің идеологиялық мәселелер жөніндегі қаулыларын іске асыру зиялы қауымды билікке қатаң тәуелді етті. Осы кезеңнің аяқталуын біз зиялы қауыммен және «кейінгі Сталинизм»кезеңінің соңғы дамуымен байланыстырамыз.

1953-1956 жылдар аралығы және 1944-1965 жылдар аралығы тамыздағы «ҚазССР партия ұйымындағы бұқаралық-саяси және идеологиялық жұмыстың жай-күйі және жақсарту шаралары туралы» БК(б)П Орталық Комитетінің қаулысының қабылдануының Қазақстан тарихында маңызы зор. Республикадағы қоғамдық-саяси жағдайға түбегейлі әсер етіп, ұлттық интеллигенцияның өмір сүру жағдайын айтарлықтай өзгерткен 1944 жылғы Жарлықтың жүзеге асуы бірқатар әдебиет пен өнер туындыларына тыйым салуға және ұлттық интеллигенцияның жекелеген өкілдерін қудалауға әкелді. Қазақстанда бұл жалпы КСРО-ға қарағанда әлдеқайда ерте болды [2].

Қазақ зиялылары негізінен шығармашылық одақтарға біріккен. Шығармашылық одаққа кіру ұлттық элитаға жататынын айғақтады. ҚазССР Жазушылар одағы; 1944 жылы Сәбит Мұқанов төраға болып сайланған Құрылтай съезінде құрылып, қиын да қайшылықты жолдан өтіп, шешім қабылдаушы органдарды біршама алаңдатты. Сондықтан ұлттық өзін-өзі көрсетуді жоюға бағытталған ең үлкен идеологиялық соққы жазушыларға, әдебиеттанушыларға, тарихшыларға тиді [3].

Жоғарыда аталған қаулының қабылдануы Екінші Дүниежүзілік соғысы жылдарында әлсіреген идеологиялық бақылауды күшейтуді білдірді және республикада бұл процесс бүкіл елге қарағанда ертерек басталды. Халықтарды депортациялау және ұлттық-мемлекеттік құрылымдарды жою фондында идеологиялық диктат күшейгенін айту керек. Тек 1944 жылы қалмақтар, шешендер, ингуштар, балқарлар, қырым татарлары, түріктер, күрдтер Қазақстанға жер аударылды. Бұл оқиғалар сөзсіз елге кері әсерін тигізді, ұлттық республикалардың партиялық-мемлекеттік басшылығы арасында да, зиялы қауым арасында да үрей тудырды. Тамыз жарлығы «ұлттық республикалардағы, Мәскеудегі және Ленинградтағы ғалымдар мен жазушыларды үрейлендірді» [4, 145 б.].

Ұлттық-мәдени саясатты жүзеге асыру республиканың партия басшыларына тікелей байланысты болды. 1946 жылы республика құрылғаннан бері алғаш рет қазақ ұлтының өкілі Ж.Шаяхметов Бүкілодақтық большевиктер коммунистік партиясы облыстық комитетінің бірінші хатшысы болды. Оның көзқарасы мен жұмыс барысы қорқыныш пен репрессия жағдайында қалыптасты. Ж.Шаяхметов өз қызметінің басынан-ақ большевиктер коммунистік партиясы Орталық Комитетінің 1944 жылғы 9 тамыздағы шешімін орындауға мәжбүр болды. Осы факторлардың жиынтығы оның ұлттық мәселелерге деген көзқарасына әсер етпей қоймады. Ол қазақ тілінің жай-күйіне, ұлттық мектеп пен кітап шығарудың жағдайына, шығармашылық зиялы қауымның талабына аса сақтықпен қарады. Бірінші хатшының мұндай көзқарастары мен соған сай іс-әрекеттері қарамағындағылардың осы мәселелерге деген көзқарасынанда көрінді [5].

Бірақ сталиндік басқару стилі айқайлау, директивалық реңкті де қабылдады, бұл әскери жағдайлармен және барлығын тәртіп пен қатаң тәртіпке бағыну қажеттілігімен ішінара ақталды. Қазақстан КП(б) Орталық Комитеті құжаттарының бірінде Ж.Шаяхметовтің «жалаң басқару» стилі жеке қарастырылды. Сонымен, 1942 жылы 3 қарашада ВКП(б) Орталық Комитеті жанындағы уәкілетті ҚКП Қазақстан бойынша Кузнецовтың Қазақстан Компартиясы (б) Орталық Комитетінің меморандумына жауап ретінде ол мынаны атап өтті:

«Қазақстанның жетекші партия қызметкерлерінің бір бөлігі адамдарға олардың жұмысына елеулі көмек көрсетудің және оларды тәрбиелеудегі қажырлы еңбек етудің орнына жалаң басқару жолына, қорқыту жолына түсті.

Кеңестік және посткеңестік кезеңдегі сын тұрғысынан тарихты қайта қарау демократиялық үдерістің дамуындағы маңызды кезең болды. «Басқаша болу мүмкін емес», «Тарихшылар дауласады», «Бұл жайында айтылады», «Қазақстан тарихы: ақтаңдақтар» басылымдары мен

мақалалар жинақтарында Қазан төңкерісіне, Азаматтық және Ұлы Отан соғысына, большевиктердің көсемдері туралы тың бағалар – В.Ленин, И.Сталин, Ф.И. Голощекин және басқа қайраткерлер.

Қуғын-сүргіннің қуғын-сүргін жүйесі, мыңдаған жазықсыз жандардың көзін жоюдың айлалы әдістері Қазақ қоғамы басқаша ойлайтын адамдарды тани бастады. Сталиннің арамзалығы туралы жақсы оқыған адамдар қатыгездіктің пайда болуы туралы білетін. Ресей тарихының осы кезеңіндегі кеңестік қоғам дамуының күрделі процесі ғылыми еңбектерде, публицистикалық әдебиеттерде екіұшты бағаға ие болды, сондықтан кең дереккөздік базаға негізделген осы кезеңді зерттеу қажет, ол объективті, саясаттанбаған қорытындылар жасауға мүмкіндік берер еді[6].

Қазақ творчестволық зиялылары мен үкімет арасындағы қарым-қатынас мәселесін жан-жақты және объективті түрде зерттеу республикада болып жатқан саяси, әлеуметтік және мәдени процестердің табиғатын тереңірек түсінуге, ұлттардың этносаяси ұмтылыстарын түсінуге мүмкіндік береді. Ол кезеңді берілген кезеңдер төрт кезеңге бөлеміз: 1944-1953, 1953-1956, 1956-1960, 1960-1965 жж. Бірінші кезең қазақ шығармашылық интеллигенциясына күшті идеологиялық қысыммен сипатталады; орталық органдардың бастамасымен жүзеге асырылады. 1946 жылы Ж. Шаяхметовтың республика партия ұйымының меңгерушісі болып тағайындалуы бағытты өзгертуді білдіреді: Ұлы Отан соғысы жылдарында жасалған идеологиялық индульгенциялардың зардаптарын жою. Бүкілодақтық коммунистік партия большевиктер партиясы Орталық Комитетінің идеологиялық мәселелер жөніндегі қаулыларының орындалуы зиялы қауымды билікке қатаң тәуелділікте қалдырды. Бұл кезеңнің аяқталуын біз 1953-1956 жылдар Сталиннің өлімімен байланыстырамыз [7].

Қоғамды ырықтандыру және 1950 жылдың екінші жартысында Сталиндік режимнің саясаты мен практикасын айыптау кезеңінде қазақ шығармашылық зиялыларының арасында делимитация болды, бұл екі тенденцияның күресіне әкелді: зиялы қауымның бір бөлігі Сталиндік мәдени саясатты сақтауды жақтады; екіншісі мәдениет саласындағы саясатты ырықтандыруды жақтады. Ел басшылығының бастамасымен қоғамды ырықтандыру әрекеттері Қазақстанда тиісті дамымады, бірақ шығармашылық зиялы қауымды белсенді қоғамдық-саяси өмірге оятты, зиялы қауым мен биліктің өзара іс-қимылының жаңа нысандары мен тетіктерін қалыптастыруға ықпал етті. Алайда, 1962-1963 жылдардың басында ел басшылығында, сондай-ақ республика басшылығында рұқсат етілген идеологиялық жеңілдіктерді қысқарту бағыты басым болды.

Шығармашылық интеллигенция деп біз мәдениет, өнер, әдебиеттану, гуманитарлық ғылымдар саласындағы қызметпен айналысқан, жұмыс саласы мәдени шығармашылықпен қиылысқан интеллигенцияны түсінеміз. Көркем интеллигенция ұғымы шығармашылық интеллигенцияға қарағанда тар. Көркем зиялы қауымның қызығушылық саласына өнер, музыка, әдебиет саласындағы суретшілер, жазушылар, композиторлар кірді.

Либералды интеллигенция деп біз елдегі қоғамдық-саяси жағдайдың құбылыстарын әлеуметтік талдаудың тереңдігімен, әлеуметтік модернизацияға дайындығымен, қоғам өмірінің кейбір аспектілерін бағалаудың сыншылдығымен, шығармашылық шеңберін кеңейтуге және идеологиялық тыйымдарды жоюға ұмтылуымен сипатталған интеллигенцияны түсінеміз. Сонымен бірге, қазақ либералды зиялыларының көпшілігі Социалистік құндылықтарға күмән келтірмеді, елдегі билік пен қоғамдық қатынастарды жүзеге асыру механизмінің негіздерін өзгертуді жақтамады. Либералды көзқарастардың негізінде социалистік өмір салты жағдайында жеке тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктеріне деген сенім, кеңестік қоғамды жетілдіру мүмкіндігіне деген сенім болды.

Айта кету керек, Отан тарихының осы кезеңінде кеңестік қоғамның дамуының көп буынды процесі ғылыми еңбектерде, публицистикалық әдебиеттерде екіұшты бағалар алды, сондықтан кең дереккөз базасына сүйенетін және объективті саясаттандырылмаған қорытындылар жасауға мүмкіндік беретін осы кезеңдегі зерттеулер қажет.

Қазақ шығармашылық зиялылары мен билігі арасындағы қарым-қатынас мәселесін жан-жақты және объективті зерттеу республикада болып жатқан саяси, әлеуметтік және мәдени процестердің сипатын тереңірек түсінуге, татар зиялыларының жетекші өкілдерінің этносаяси ұмтылыстарын түсінуге мүмкіндік береді.

Адамзат тек ұлтшылдардан ғана емес, Сталиндік режимнен де зардап шеккен бұл билік өкілдері мен қазақ интеллигенциясының қайғылы тағдыры туралы әлі күнге дейін жақсы білмейді. Олардың қиын тағдырлары іс жүзінде ғалымдар мен жазушылардың назарын аудармады, олардың еңбектерінде бұл туралы тек кездейсоқ айтылады. Сонымен қатар, кеңестік үгіт-насихаттың жаңғырығы әлі күнге дейін сақталған, бір кездері бұл бақытсыз адамдарды жек көретін «Отан сатқындар» ретінде жалған ақпаратты қолдану арқылы ұсынған. Мүмкін, дәл осы себепті осы аймақта олардың тағдыры әлі де назардан тыс қалмайды.

XX ғасырдың 40-50-ші жылдарындағы Қазақстандағы қуғын-сүргін идеологиялық майдандағы дүрбелеңмен байланысты болды. Олар ғылым, әдебиет және өнер салаларын қамтыды. Ұлттық зиялы қауым арасында «буржуазиялық ұлтшылдық» туралы тезис пайда болды. Осы уақыттағы саяси қуғын-сүргін «Бекмаханов ісі» арасында өрбіді [8]. Сондай-ақ, республиканың көрнекті қоғам қайраткерлері әділетсіз айыпталды, олардың арасында Т.Рысқұлов, Н.Нұрмақов, С.Ходжанов, Ө.Құлымбетов, О.Исаев, О.Жандосов, А.Асылбеков, Ж. Сәдуақасов, Т.Жүргенов ұлттық фашизмге айыпталды. Мәдениет ғылымының қуғын-сүргінге ұшыраған қайраткерлерінің қатарында ҚазМУ-дың осындай ғалымдары болды. М.Киров (қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті), И.Ақбергенов, П.Мищенко, Т.Шонанұлы және тағы басқалар. Қазақстанның белгілі қайраткерлерінің қатарында Алаш қозғалысының көрнекті ғалымдары мен жазушылары – А.Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М.Дулатов, Е.Омаров, М.Тынышпаев, сондай-ақ ҚазКСР ҒА президенті Қ.Сәтбаев, жазушы М.Әуезов, ғалым, дипломат Т.Тәжібаев болды.

Айыптаулар ақылға қонымсыз болды (Жапондық барлаумен байланыс, ауыл шаруашылығы дағдарысы, 20-30 жылдардағы көтерілістер). Жаулардың үстінен ашық процестер өтті. Алайда, оның көп бөлігін "үштік" – НКВД жазалау машинасының соттан тыс ұйымдары айыптады. Қуғын-сүргін өнеркәсіптің, армияның, білім, ғылым, мәдениет салаларының басшыларынан айырып тастады.

Бұл ғалымдардың зерттеулері кейіннен ғылымның дамуына және университетте жаңалықтардың ашылуына ықпал етті. Бірақ, өкінішке орай, Кеңес мемлекетінің қуғын-сүргін саясаты барысында көптеген еңбектер жойылып, бүгінгі күнге жеткен жоқ [9, 24 б.]. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Сталиннің тұсында ең алдымен ешқандай жағдайда партиялық жиналыстарда немесе көше демонстрацияларында, дәрістерде немесе бес адамнан көп жиналатын мерекелік үстелдерде ғана емес, барлық жерлердетемекі шегушілер мен асүйлерде, сондай-ақ, ванналарда және от жағатын орындарда да артық сөйлеуге тыйым салды. Бұл еркін емес елдегі «еркін ой аймақтары» болды. Бірақ олар қуатты, ерекше, шығармашылық зиялы қауымды дүниеге әкелу үшін жеткілікті болды, ол қолайлы жағдайда елді өзгерте алды, таралуы еркін сөзге ұмтылумен біртүрлі түрде біріктірілді. Бір «сұмдық» сөз үшін адам дереу тұтқындалып, Гулагта азапқа ұшыраған немесе атылған жағдайда, қоғамның моральдық және жасампаз климатын анықтайтын тап ретінде зиялы қауым туралы сөз болуы мүмкін емес екені айтпаса да түсінікті.

Кеңес заманында ғалымдар «ғылым саясаттан бос болуы керек» ұранын алға тарта отырып, саяси шайқастарға өздерінің немқұрайлылығын атап өтті. Бұл ғылымды «пролетарлық» және «буржуазиялық» деп бөлген. Шығармашылық интеллигенция мен оған қарсы репрессиялық әрекеттер арасындағы келіспеушілікті басу саясаты соғыстан кейін де жалғасын тапты. Соғыс аяқталғаннан кейін дерлік билік қоғамның зияткерлік бөлігіне тәртіптік әсер ету үшін бірқатар шаралар қабылдады. Бастапқыда басты орын «Ар-намыс соттарында», шығармашылық пікірталастарда көрсетілген профилактикалық науқандарға берілді [10, 4 б.]. Тек 1948 жылы қоғамдық келіспеушілік тасымалдаушыларына қатысты ашық репрессиялық саясатқа көшу басталды. Қуғын-сүргін авторлардың ұлтшылдыққа, Қазақстанның революцияға дейінгі тарихын зерттеудегі феодалдық-бай өткенінің идеализациясына тағылған айыптар түрінде өтті. Бірқатар ғылыми зерттеулердің «халыққа қарсы» мәні туралы ҚКП ОК қаулылары қабылданды. Тарихшылар Е.Бекмаханов, Б.Сүлейменов қамауға алынып, сотталды.

«Халықтар көсемі» қайтыс болғаннан кейін большевизм тұжырымдамасы түзетілді: КСРО-да «белгілі бір жерлерде» сөз бостандығына жол берілді.

Халық пен билік арасындағы мысық-тышқан ойнау ережелерімен, бір сөзбен айтқанда, адам айтылмаған, келісілмеген нәрселердің көпшілігін түсінген кезде билік өкілдері халықтың білімді топтарының ажырамас атрибутына айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қуғын-сүргін құрбандарын ақтайтын мемлекеттік комиссия құрылады// <https://www.abai.kz/post/120850> (жүзінген күні28.09.2022).
2. Сизов, С.Г. *Интеллигенция и власть в советском обществе в 1946–1964 гг. : в 2 ч. / С.Г. Сизов. – Омск, 2001. – Ч. 1. С.138-143.*
3. Сулейменов Нариман Есжанұлы *Упрощённое (письменное)производство в Казахстане //suleimenovlawyer.kz>stati/article...proizvodstvo-v...* (жүзінген күні28.09.2022).
4. Конквест Р. *Большой террор: в 2 т. Рига: Ракстниекс, 1991. С. 92 -95.*
5. Медушевский А. Н. *Сталинизм как модель // Вестник Европы. 2011. Т. XXX. С. 147–168; Медушевский А.Н. История сталинизма: итоги и проблемы изучения // Российская история. 2009. № 5. С.86-93.*
6. Кутузов В. А. А. А. *Жданов и постановление ЦК ВКП(б) о журналах «Звезда» и «Ленинград»// Новейшая история России (Modern history of Russia). 2011. № 1. С. 146–152.*
7. *Проектное мышление сталинской эпохи / сост. М. П. Одесский. М.: Российский гос. гуманитар. ун-т, 2004.–147 с.*
8. Friedrich K., Brzezinski Z.B. *"Totalitarian Dictatorship and Autocracy" FRIEDRICH CARL J., BRZEZINSKI ZB. Totalitarian dictatorship and autocracy. – Cambridge (Mass.): Harvard university press, 1965. – xiii, 438 p.*
9. Avtorkhanov A.G., Nekrich A.M. *Population in the USSR. Murders of the Chechen people. Munich, 1952.-72 p.*
10. Nikolaevsky B.I. *The new Soviet campaign against the peasants. The Russian Review. 1951. No. 2. P. 81-98*